

‘Hij maakt de mens zo menselijk in een wereld die allesbehalve romantisch, maakbaar of rechtvaardig is.’

Deze toespraak werd gehouden tijdens de onthulling van de gedenksteen voor Louis Couperus in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Wij waren met een groot deel van het bestuur bij deze bijzondere bijeenkomst en wilden u de inhoud van de toespraak niet onthouden. Het is al weer een tijd terug, maar nu hebben we dan eindelijk de hand kunnen leggen op de volledige tekst. De tussenkopjes zijn door de redactie toegevoegd.

Door Ellen Deckwitz Foto's: Janiek Dam

Geachte aanwezigen, dag eigen parochie,

Wat fijn dat we hier bijeen zijn om Louis Couperus te vieren. Het afgelopen jaar heeft hij in diverse media, van krant tot radio, van televisie tot TikTok in het zonnetje gestaan, en zijn er pleidooien gehouden om zijn romans weer te lezen. *De stille kracht* ging in herdruk, diverse werken zijn herspeld, hertaald of, dankzij bijvoorbeeld uitgeverij HetMoet, zelfs in een prachtige nieuwe uitgave verschenen.

En dat terwijl Couperus indertijd geloofde dat de roman aan zijn laatste ademtocht bezig was. ‘Ik ben overtuigd’ schrijft hij in zijn essaybundel *De zwaluwen neêr gestreken* uit 1911, ‘dat binnen niet al te langen tijd, laat ons zeggen, binnen een eeuw, er geen romans meer zullen geschreven worden.’ Teleurgesteld vertelt hij dat zijn kennissen en familieleden niet eens zijn romans lezen en dat zijn vrouw Elisabeth ze slechts uit beleefdheid doorneemt. En tenslotte geeft hij toe dat hij zelf eigenlijk ook geen romans meer leest. Een verklaring voor deze ontlezing geeft hij niet, het gaat hier vooral om beklagen, maar gelukkig worden na meer dan een eeuw zijn romans nog steeds gelezen, en is ook Couperus’ oeuvre de afgelopen decennia meermaals in de schijnwerpers gezet door speciale uitgaven, tentoonstellingen en het lichaam van Pleuni Touw.

En toch merk ik ondanks alles dat je voor zijn werk telkens opnieuw de barricaden op moet. Er heerst in ons land een soort Couperusspook – een bundeling vooroordelen die lezers ervan weerhoudt zijn werk op te nemen. Laatst sprak ik met een club studenten en kwam het gesprek op Couperus. Ze vonden hem duf, saai, truttig en achterhaald. Daarna bleek dat zij nog nooit iets van hem hadden gelezen. En dat waren nota bene neerlandici in spe. Dat moet anders, niet alleen omdat Louis Couperus een van de grootste schrijvers is die ons continent heeft gekend, maar ook omdat we juist in deze onzekere tijden iets kunnen hebben aan zijn werk.

Couperus: nog steeds actueel en urgent

Afgelopen voorjaar ging ik naar Parijs, om me daar ter gelegenheid van de Couperusresidentie onder te dompelen in zijn schrijven, maar ook om te onderzoeken of het ook nog iets is voor de moderne lezer. Als tiener was ik diep onder de indruk van onder meer *De stille kracht*, *Eline Vere* en *Van oude mensen, de dingen, die voorbijgaan...*, maar misschien, zo dacht ik, waren dat wel kalverliefdes geweest en zou ik nu, 25 jaar ouder en kilometers boeken verder, ze niet meer zo goed vinden. Misschien waren mijn herinneringen aan het werk, zoals helaas wel vaker, beter dan het werk zelf. Al lezende daagde – gelukkig, uiteraard – niet alleen het besef dat zijn verhalen nog steeds meeslepend, grappig, betoverend en schokkend waren, maar ook dat ze perfect aansloten op de tijd waarin we ons nu bevinden. De spelling en kostumering waren eigenlijk het enige dat archaïsch aandeed, de inhoud voelde nog steeds actueel en, belangrijker nog, urgent.

Dat komt natuurlijk allereerst omdat de mens, wiens geest Couperus in zijn verhalen met chirurgische precisie ontleedt, natuurlijk niet zo snel verandert. Anno 2024 zijn we nog steeds even bang voor eenzaamheid en verval als Eline Vere, en even gevoelig voor status en reputatie als de krengige Adolfine uit *De boeken der kleine zielen*. Maar bovenal is de mens nog steeds bezig met een poging tot zingeving in een wereld waaruit het grote, verbindende verhaal is verdwenen. Veel van Couperus’ personages zijn hardnekkig op zoek naar iets dat hun bestaan

minder leeg maakt, minder chaotisch en overrompend. Het tragische is echter dat hun wereld betekenisloos is. Couperus' helden en heldinnen proberen een doel te vinden, een juiste manier van leven, maar niemand die het echt lukt. Niets maakt de fundamentele leegte en wisselvalligheid van het bestaan ongedaan. Een moreel zuiver mens als Addy uit *De boeken der kleine zielen* krijgt oplawaai na oplawaai. Iemand als Léonie van Oudijck wordt nooit gestraft voor al haar affaires, sterker nog, tegen het einde van *De stille kracht* scheidt ze van Otto en gaat ze gewoon lekker de bloemen buiten zetten in Parijs – terwijl haar voormalige echtgenoot zich blauw betaalt aan alimentatie. Emile Takma uit *Van oude mensen* belandt niet in de cel voor de moord op zijn rivaal, en in dezelfde roman vinden we ook de nare pedofiel Anton Dercksz, die wegkomt met al zijn vergripen.

Couperus schetst in zijn romans een wereld die allesbehalve romantisch, maakbaar of rechtvaardig is. Gelijkeid en gelijkwaardigheid zijn er ficties, vrede en veiligheid kunstmatige en vooral tijdelijke constructies en het bestaan wordt gedomineerd door willekeur. Elke poging tot betekenis of zingeving mislukt op de lange termijn. Maar, en dat is iets waar we nog steeds een voorbeeld aan kunnen nemen, toch worden zijn vertellingen niet gedomineerd door defaitisme, cynisme of pessimisme. Nergens oordeelt hij. In een brief schreef hij: 'Het komt... zoo weinig op aan hoe ik die medemensch vind – als kunstenaar moet het mij oneindig meer interesseren hoe die ander is.' Het gaat Couperus niet om herkenbaarheid, maar om zichtbaar maken. Hij gaslight zijn lezers niet met optimisme, noch slaat hij hen om de oren met nihilisme. Zijn helden en heldinnen proberen hun weg te vinden in het leven, en lijden onder zowel hun goede als slechte keuzes. Ze hebben soms stom geluk en dan weer domme pech en kunnen maar deels iets doen aan hun aard – zeker in de vroege romans speelt het idee dat je erfelijk belast bent een grote rol – maar ook weinig aan de tralies van klasse, geslacht, en samenleving. Op een zeker moment merkt Cecile, de heldin uit *Extaze*, dat het haar onmogelijk is om zich te uiten zoals ze wil: 'Ze wilde telkens andere woorden zeggen dan zij zeide, koeler woorden, hartelijker woorden, maar er was te veel welopgevoedheid in haar: zij kon het niet doen.' Als keurig opgevoede dame is Cecile niet de baas over haar eigen taal.

Geen kant en klare antwoorden

Steeds demonstreert Couperus hoe wispelturig de mens is, hoe makkelijk hij iemand zonder enige goede reden opeens aardig of irritant kan vinden. Dat we onszelf allerlei onzin op de mouw spelden om maar cognitieve dissonantie te voorkomen. Hij maakt, kortom, de mens zo menselijk dat we hem ook weer met mededogen kunnen bezien en er haast weer iets als hoop ontstaat. We weten het allemaal niet, we kunnen het niet weten, maar dat maakt het leven niet automatisch verschrikkelijk. Nog steeds is er veel moois mogelijk, en daar mag de moderne

mens ook weleens weer van worden overtuigd, want tegenwoordig zijn er, je hoeft er *X of de Telegraaf* maar voor te openen, nogal wat mensen boos en teleurgesteld, juist doordat men in het westen van Europa de afgelopen eeuw sterk geloofde in maakbaarheid: je kon worden wat je wilde, succes was een keuze, alles was mogelijk. Inmiddels is men op zowel de grenzen van de groei, als op die van de mens gestuit. Hele bevolkingsgroepen bekijken elkaar met argusogen, woedend als de ander ook maar een klein beetje van hen durft te verschillen of, nog erger, het beter heeft dan zij.

In zijn werk maakte Couperus zoals gezegd gehakt van de romantische opvatting dat we ons eigen lot bepalen. Hij legde de nadruk op de enorme gevolgen die familie, klasse, omgeving, geslacht en toeval hebben op de levensloop. In romans als *De stille kracht* en *Van oude mensen...* demonstreert hij de invloed van koloniale structuren op het individu, in *Eline Vere* staan de beperkingen die gender of geaardheid ons opleggen centraal en in *Noodlot* hoe het toeval roet in al onze plannen gooit. Uit het werk van Louis Couperus spreekt het idee dat we er weinig aan kunnen doen wie we zijn of wat ons overkomt, maar dat we wel invloed hebben op hoe we daarmee – en dus ook met elkaar – omgaan. Hoe dat moet laat hij in het midden, dat is voor ieder mens anders, maar er zijn kansen.

Misschien is er juist omdat hij dus geen kant en klare antwoorden geeft, die kleine Couperusweezin in ons land. Maar goed, dat geeft ons fans weer iets te doen, de barricades af te stoffen en hem weer onder de belangstelling te brengen. Wat hoog-nodig is, want in dit land waart dus nog steeds dat zogenaamde Couperuspook rond. Vorig jaar vroeg ik aan een vierde klas of ze wisten wie Louis Couperus was. Een jongen stak zijn hand op en zei dat Couperus toch van die straat was waar de Scooterspecialist zat. De rest van de groep knikte driftig mee. Veel jongeren hebben geen idee meer van wie hij was, laat staan wat hij schreef.

Hoe breng je Couperus weer aan de man op school?

Gelukkig zijn er genoeg middelen om hem aan de man te brengen en een paar wou ik met vandaag met u delen. Er zijn natuurlijk allereerst de mooie hertalingen die Michelle van Dijk maakte. Er zijn dagen als deze. Er is het genootschap dat zich met hart en ziel inzet. Er zijn gymnasia waar ze fans zoals mij of Bas Heijne uitnodigen om te komen evangeliseren. Maar ik denk ook dat het nog beter kan, en dat we daarbij meteen iets aan de zogenaamde ontleding kunnen doen.

Je kan bijvoorbeeld, en dit is een kleine oproep aan iedereen die zich aangesproken voelt, wanneer je scholen bezoekt, je artikelen schrijft of je bemoeit met het onderwijsprogramma van je kinderen, bijvoorbeeld eens laten vallen dat Couperus – naast uiteraard *Willem die Madoc maakte* – een van de grootste fantasyschrijvers van ons land is. Ik bezoek nogal wat middelbare scholen en, in tegenstelling tot wat veel mensen denken, zijn er nog steeds jongeren die graag lezen. Het zijn echter niet de

werken die wij onder de vaderlandse literaire canon scharen, maar Amerikaanse young adult novels over bijvoorbeeld gender en geaardheid, en ook fantasy waarin fantasiedieren en mystieke koninkrijken aan de lopende band voorbijkomen. De fantasy liefhebbers tip ik altijd het kleinood *Psyche*, de novelle die Couperus in 1898 schreef. Het verhaal speelt zich af in het zogenaamde Rijk van het Verleden, waar koningsdochter Psyche op zoek is naar het ware geluk. Tussen alle vliegende paarden, sfinxen en knokpartijen met vampiers door – je zou er zo een Netflixserie van kunnen maken – maar los van alle special effects het vooral een bespiegeling op hoe de mens jaagt naar schoonheid en zingeving, en blijkt het uiteindelijk een pleidooi voor overgave. Op een zeker moment zegt Psyches oudere zus Astra: ‘Er is niets dan berusting. Er is niets dan af te wachten. Al het andere is ijdelheid en hoogmoed.’ En dat is advies waar jongeren in dit soort onzekere tijden wat aan kunnen hebben.

Voor de minderjarigen die zich inzetten voor de queer gemeenschap – ik was eergisteren nog op een school in Amstelveen waar zij zich verenigden onder de naam Gender Fluid Actiefront, raad ik altijd *De berg van licht* aan, over de androgyne jongeling Bassianus die het tot keizer van Rome schopt en zich aldaar verliest in intriges, seks en machtsmisbruik, maar dat tegelijkertijd een nog steeds actuele les in hoe macht corrupteert en narcisme op de lange termijn erg slecht is voor je gezondheid. En dan is er ook nog *Eline Vere*, een soort 19e-eeuwse voorloper van Lale Güls *Ik wil leven*, waarin overtuigend wordt gedemonstreerd wat de verwoestende effecten zijn van een samenleving die er voor vrouwen hele andere regels op nahoudt, dan voor mannen.

Het begint bij de lerarenopleidingen

Met het geven van dit soort leestips houden de mogelijkheden niet op. Ik denk dat het echte werk, om ook de jongste generaties met zijn oeuvre in contact te

brengen, niet begint op de middelbare school, maar op zowel de eerstegraads als de tweedegraads lerarenopleidingen, instituten waar anno 2024 wel weer wat meer Couperus mag worden gelezen. Begin daar eens met *De binocle*, die prachtvertelling over hoe je wel – of juist niet – moet omgaan met de constante verleiding van impulsen en geweld. Laat onderwijzers in spe zich buigen over de eerder genoemde essaybundel *De zwaluwen neêr gestreken*, dat niet alleen over ontleding gaat maar ook over de zogenaamde ‘vonk’, het gegeven dat je soms, compleet vanuit het niets, opeens weer zin in leven krijgt, iets wat in deze tijden van malaise toch leuk is.

Of raad hen het eerste deel van *De boeken der kleine zielen* aan – ervaring leert trouwens dat na deel een iedereen gewoon wil doorlezen. In deze tetralogie over de Haags-Indische Van Lowes gebeurt er van alles, van psychoses tot incest, van affaires tot een vazenfetisj, het zit er allemaal in, en de personages zijn onvergetelijk. Zo zijn er de krenterige Karel en Cateau die niemand te eten willen hebben omdat ze zogenaamd zo simpel tafelen, maar hun kok elke avond gangen laten bereiden waar een Romeins keizer nog van zou opkijken. Daarnaast is er neefje dat, zijn chique afkomst en dure opvoeding ten spijt, besluit om in Parijs de kost te gaan verdienen als clown. Het knappe is dat Couperus zich niet verliest in het belachelijk maken van een club gedegenereerde excentriekelingen, maar toont hoe zij vanwege opvoeding, genen en omgeving niets anders kunnen zijn dan zichzelf, en daardoor zowel lijden als floreren.

Ik denk dat als je Couperus echt onder de belangstelling wilt brengen bij jongeren, de lerarenopleidingen een gouden kans bieden, en niet alleen die van de opleiding Nederlands. Ook bij andere vakken kunnen zijn vertellingen de lesstof verlevendigen of concretiseren. *De stille kracht* of *Iskander* kan je bijvoorbeeld verbinden aan het vak geschiedenis, je kan bij levensbeschouwing of filosofie een in wezen sterk ethische roman als *Noodlot* behandelen – een roman die overigens ook nog leest als een thriller. En tenslotte kan je bij het schoolvak Nederlands met behulp van Couperus het belang van formulering demonstreren, want in zijn werk is er constant sprake van een spanningsveld tussen esthetiek en werkelijkheid, waarbij die volgens sommigen overgestileerde en haast homerische stijl van Couperus een belangrijke rol speelt.

Poëtische beschrijvingen en levensechte dialogen

Dat laatste, die wisselende stijl, vond ik als leerling overigens razend interessant. Prachtige poëtische beschrijvingen worden in Couperus' romans afgewisseld door hyperrealistische dialoog. Wanneer hij een villa in de sneeuw in *Noodlot* beschrijft als ‘een nestje in watten’, volgen er dialogen waarin er wordt gestotterd, talloze grammaticale fouten zitten, men zichzelf constant tegensprekt en een taal hanteert die boers aandoet vergeleken bij de taal waarin Couperus omgeeft,

uiterlijk of steden beschrijft. En zeker voor jongeren is dit contrast tussen stijlen enorm belangrijk, want het illustreert iets wezenlijk menselijks. Tegenover de doorvoelde, dromerige interne monologen van personages als Eline Vere of Constance van der Welcke vormen de levensechte dialogen een dompelbad van stikstof. Couperus toont hiermee aan dat er een groot verschil is tussen wat we denken en wat we zeggen. Vaak zijn gedachtes mooi als ze in het hoofd zitten, maar eenmaal uitgesproken of aan het papier toevertrouwd, blijken ze toch pijnlijk banaal – iets wat je de schoolgaande jeugd niet vroeg genoeg op het hart dient te drukken. Couperus waarschuwt ons, door de verschillende vertelregisters die hij hanteert, voor de bedwelmende werking van gedachten en taal, en dat inzicht houdt je als lezer scherp in een wereld die er soms voor lijkt te zijn gemaakt om ons alleen maar af te stompen, teleur te stellen en te verbijsteren.

En tegelijkertijd, en daarbij maakt het eigenlijk niet uit bij welk vak je zijn werk naar binnen fietst, laat hij zien op wat voor manieren je mens kan zijn, hoe groepsdynamiek werkt, macht, dingen waar je niet jong genoeg iets over te weten kan komen. Vorige week bracht Alfred Birney, die Couperus een van zijn lievelingsschrijvers noemt, een grote essaybundel uit genaamd *Zwerfpost*, waarin hij het volgende zegt: '[...] de werkelijkheid doet ertoe. Lezen doet ertoe, want het leven doet ertoe. Besef van de werkelijkheid begint met een vermoeden. Breder lezen, breder leven vergroot de ruimte voor deze vermoedens.' En daar leent het werk van Couperus zich bij uitstek voor.

'Couperiaans' = meestervertellerschap

'Couperiaans' staat wat mij betreft niet voor ellenlange zinnen of wollige vergelijkingen, maar voor een meestervertellerschap dat de jongste generaties niet mogen missen. Hij bouwt zijn verhalen ingenieus op, doseert de informatie slim zodat je als lezer continue nieuwsgierig blijft en zorgt dat je zowel kan lachen als huiveren. Het zijn complete werelden, zijn universa zijn chaotisch, grillig en levensecht. Nergens is er een lifehack, een ultiem inzicht of besef dat de boel opeens zinvol maakt, er is geen enkele definitieve verlossing van de onrust. Zo moddert de mens voort, en kent hij desondanks ook goede momenten. Zijn er intimiteit, tederheid en verbondenheid mogelijk. Ze vormen nooit het definitieve eindpunt en verdwijnen meestal even onverwacht als dat ze zich aandienen maar toch, ze zijn er.

In *Angst en schoonheid* stelt Bas Heijne dat er in de loop der decennia 'talloze pogingen [zijn] gedaan om Couperus onschadelijk te maken, om hem om te vormen tot een gerieflijke schrijver – een schrijver van vroeger.' Misschien dat dat imago werd gewenst, omdat men zich geen raad wist met de leegte die ónder alle interieurbeschrijvingen en theekransjes schuilgaat. En men dus maar de nadruk begon te leggen op de veronderstelde truttigheid of kleinburgerlijkheid. En dat terwijl het tonen van het vacuüm juist een geschenk is, zeker voor de hedendaagse

lezer. Want zijn personages zijn net als wij overgeleverd aan krachten groter dan wij, in een wereld die nog steeds even wreed en betekenisloos is. Hij biedt geen doekjes voor het bloeden, maar toont met soms zachte, dan weer harde hand dat het leven meer kan zijn dan alleen het wanhopig proberen voorkomen van ellende of het krampachtig najagen van geluk. Verlies je niet in stompzinnig optimisme, stelt hij, maar ook niet in verlamdend pessimisme. Geniet van je mogelijkheid tot verbeelding, maar blijf ook waakzaam, want als je niet uitkijkt, krijg je zulke hoge verwachtingen van het leven dat de boel alleen nog maar kan tegenvallen.

En dit alles maakt hem misschien wel de waardevolste schrijver die we ooit hebben gehad. Hij toont de menselijke geest, in al haar facetten. Velt geen oordeel, maar stelt wel op scherp. Waarschuwt voor de neiging van onze fantasie tot mateloosheid, maar toont ook tot wat voor hoogtepunten ze in staat is. Zijn schrijven vormt daarvoor het sluitende, betoverende en ontroerende bewijs. Dat Couperus nog maar heel lang, heel veel gelezen, bewonderd en gekoesterd mag worden. Dat verdient hij, dat verdienen wij, en de jongste generaties lezers bovenal.

Dank u wel.

Op 16 juli 2023, de 100ste sterfdag van Louis Couperus, werd in De Nieuwe Kerk een gedenksteen onthuld ter ere van Louis Couperus. De steen kreeg een plek tussen die van andere schrijvers als Anton de Kom, W.F. Hermans, Multatuli en Hella Haasse. De burgemeester van Den Haag, Jan van Zanen, onthulde de steen tijdens een bijzondere bijeenkomst – onderdeel van het Couperusjaar 2023. Vlak voor de onthulling hielden schrijvers Bas Heijne en Ellen Deckwitz beiden een toespraak. De steen is ontworpen door Tessa van der Waals.